

УДК 331.522.4:314.17

Людмила Валентинівна ІВАНОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом і економіки праці,
Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: ilv47k@i.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4759-8970>

**ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ: ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ
ЙОГО ФОРМУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Іванова, Л. В. Людський потенціал : демографічні чинники його формування в сучасних умовах // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. : М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 3 (67). С. 131–139.

Анотація. У статті розглянуто демографічні фактори формування людського потенціалу, а також демографічні проблеми в Україні, такі як низька тривалість життя, висока смертність населення, які перешкоджають формуванню та розвитку людського потенціалу. Відмічено, що розвиток людського потенціалу країни безпосередньо впливає на його соціально-економічний стан, виступає як фактор ефективного функціонування соціально-економічної системи, та як результат формування умов для розвитку людського потенціалу індивідів. Демографічний потенціал, який визначається кількісними показниками населення та їх динамікою, є основою людського потенціалу. Протягом останніх років динаміка чисельності населення характеризується сталою тенденцією щодо його зниження внаслідок перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених. Досліджено динаміку основних демографічних показників населення України, розподіл померлих за статевіковими групами. Визначено деформацію вікової структури населення, яка призводить до його старіння та збільшення демоекономічного навантаження на працездатне населення. Проаналізовано характер, причини та мотиви міграції населення країни, яка здійснює негативний вплив на функціонування та розвиток людського потенціалу. Запропоновано: стимулювати підвищення народжуваності; розробити сімейну політику, спрямовану на збільшення дітей; орієнтувати демографічну політику держави на охорону здоров'я громадян; знижувати рівень зайнятості жінок з метою переорієнтації частини з них на обслуговування сім'ї; проводити демографічні експертизи сучасних економічних перетворень; створити в країні належну систему управління міграційними процесами.

Ключові слова: демографічна ситуація; людський потенціал; міграція населення; народжуваність; смертність; соціально-демографічні чинники; старіння населення; статевікова структура населення.

Людмила Валентиновна ІВАНОВА

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда,
Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: ilv47k@i.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4759-8970>

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ: ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ
ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Иванова, Л. В. Человеческий потенциал : демографические факторы его формирования в современных условиях // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. : М. И. Зверькова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет, 2018. № 3 (67). С. 131–139.

Аннотация. В статье рассмотрены демографические факторы формирования человеческого потенциала, а также демографические проблемы в Украине, такие как низкая продолжительность жизни, высокая смертность населения, которые препятствуют формированию и развитию человеческого потенциала. Отмечено, что развитие человеческого потенциала страны непосредственно влияет на его социально-экономическое состояние, выступает как фактор эффективного функционирования социально-экономической системы, и как результат формирования условий для развития человеческого потенциала индивидумов. Демографический потенциал, который определяется количественными показателями населения и их динамикой, является основой человеческого потенциала. На протяжении последних лет динамика численности населения характеризуется устойчивой тенденцией его снижения вследствие превышения численности умерших над численностью рожденных. Исследована динамика основных демографических показателей населения Украины, а также распределение умерших по половозрастным группам. Определена деформация возрастной структуры населения, которая приводит к его старению и к увеличению демоекономической нагрузки трудоспособного населения. Проанализированы характер, причины и мотивы миграции населения страны, которая негативно влияет на функционирование и развитие человеческого потенциала. Предложено:

стимулировать повышение рождаемости; разработать семейную политику, направленную на увеличение рождаемости; ориентировать демографическую политику государства на охрану здоровья граждан; снизить уровень занятости женщин с целью переориентации их части на обслуживание семьи; проводить демографические экспертизы современных экономических преобразований; создать в стране надлежащую систему управления миграционными процессами.

Ключевые слова: демографическая ситуация; человеческий потенциал; миграция населения; половозрастная структура населения; рождаемость; смертность; социально-демографические факторы; старение население.

Liudmyla IVANOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Personnel Management and Labor Economics, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: ilv47k@i.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4759-8970>

HUMAN POTENTIAL: DEMOGRAPHIC FACTORS OF ITS FORMATION IN MODERN CONDITIONS

Ivanova, L. (2018). Human potential: demographic factors of its formation in modern conditions. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Liudskyi potentsial: demohrafichni chynnyky yoho formuvannia v suchasnykh umovakh; za red.: M. I. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 3 (67), pp. 131–139.

Abstract. The article considers the demographic factors of the human potential formation, and also the demographic problems in Ukraine, such as low life expectancy, high mortality of the population, which impede of the human potential formation and development. It is noted that the country's human potential development directly affects on its socio-economic status, acts as a factor of socio-economic system effective functioning, and as a result of conditions creation for the development of individuals human potential. The basis of human potential is the demographic potential, which is determined by quantitative indicators of population and their dynamics. In recent years, population dynamics has been characterized by a steady tendency for its decline due to the excess of deaths number over the births number. The dynamics of main demographic indicators of the population of Ukraine, and also the deceased distribution by age and gender groups are investigated. The population age structure deformation, which leads to its aging and to increase the demo economic burden of the able-bodied population, is determined. The nature, causes and motives of country's population migration, which negatively affects of human potential functioning and development, are analyzed. It was proposed: to stimulate an increase in the birth rate; to develop a family policy aimed at raising children; to focus the demographic policy of the state on the protection of public health; to reduce the employment rate of women with the aim of reorienting part of them towards family service; to conduct the demographic examinations of modern economic transformations; to create a proper migration management system in the country.

Keywords: demographic situation; human potential; population migration; gender and age structure of the population; fertility; mortality; socio-demographic factors; aging population.

JEL classification: J240

Постановка проблеми у загальному вигляді. Людський потенціал є не лише важливою складовою ресурсного потенціалу країни, але й основою розвитку її продуктивних сил. Від рівня використання наявного людського потенціалу залежать темпи розбудови України як суверенної держави.

У сучасній науці поняття «людський потенціал» розуміється як міра втілення в людині таланту, здібностей, рівня освіти, рівня кваліфікації та їх здатність приносити дохід.

ООН, крім того, включає до цього поняття також фізичний стан, освіту, професійний досвід, здатність до виживання тощо; Світовий банк – стан здоров'я та якість харчування, інші характеристики, які забезпечують продуктивність і самозабезпеченість людей.

М. Зуб зазначає: «Аналіз зарубіжного досвіду підвищення людського потенціалу високорозвинених країн підтверджує, що основна ціль процесу розвитку суспільства є людина, її якість життя, а не лише прибуток. Сучасна парадигма підвищення людського потенціалу є вирішальним ресурсом економічного зростання і зміцнення конкурентоспроможності держави, тому виникає необхідність формування механізму багатофакторного підвищення людського потенціалу як системи теоретико-методологічних положень, які

розкривають роль людських ресурсів не тільки як економічного ресурсу, який приносить прибуток, але як і соціальної цінності суспільства в цілому» [1, с.101].

Аналіз формування і використання людського потенціалу показує, що на його розвиток спричиняють вплив безліч чинників: демографічні, соціально-економічні, організаційні, політичні, правові. Демографічний чинник є одним із тих, що визначають для забезпечення стабільного і безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку варто розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і результат його функціонування. Від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, як результат, величина сукупного національного доходу.

Аналіз досліджень і публікації останніх років. Проблема демографічних чинників формування людського потенціалу, демовідтворювальні процеси в Україні були об'єктом дослідження низки вчених протягом багатьох років. Розгляду та вирішенню цієї проблеми присвятили свої наукові праці такі вітчизняні науковці як В. Антонюк, О. Амоша, А. Близнюк, Д. Богиня, О. Грішнова, М. Долишній, А. Колот, В. Куценко, О. Онищенко, В. Онікієнко, Е. Лібанова, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Птуха, М. Романюк та ін., у яких здійснено значний вклад в теорію деморозвитку та людського потенціалу. Але на сучасному етапі в контексті трансформаційних процесів, що відбуваються, попередні наукові розробки потребують суттєвого переосмислення, оскільки суттєве скорочення чисельності населення, висока смертність й низька народжуваність свідчать про те, що в країні украй необхідним є реагування та впровадження відповідних заходів, якщо не на підвищення кількісних параметрів людського потенціалу, то хоча б на збереження існуючого стану.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми впливу демографічних чинників на формування трудового потенціалу залишаються досі недостатньо дослідженими. Трансформаційні процеси, які відбуваються в економіці країни, є каталізатором виникнення негативних явищ у соціально-демографічній сфері, що так чи інакше впливає на формування трудового потенціалу країни. З урахуванням цього збільшена увага до економічних досліджень різних аспектів функціонування ринку праці, проблеми зайнятості населення, а також демовідтворювальних процесів. Таке вивчення необхідне для встановлення основних напрямів комплексного соціально-економічного розвитку держави.

Постановка завдання. Економічна криза в країні, негативний вплив демографічних чинників, суттєве зниження рівня та якості життя населення позначилися на формуванні та розвитку людського потенціалу, спричинили реальні масштабні втрати трудового потенціалу та погіршення його якісних характеристик. Ці негативні тенденції обумовлюють необхідність ґрунтовного дослідження демографічних факторів формування людського потенціалу з урахуванням існуючих сьогоденних реалій та формування пропозицій щодо його збереження та розвитку, що й визначає мету статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі людський потенціал виступає як найголовніший чинник економічного росту, оскільки саме від його стану залежить використання усіх інших ресурсів розвитку. За даними Всесвітнього банку, у розвинених країнах людські ресурси складають 68–76% усього національного багатства.

Традиційно формування людського потенціалу регіону та держави загалом розглядається в руслі спроможності забезпечити демографічне відтворення населення з подальшим набуттям якісних характеристик завдяки системі соціального захисту, освіти, медичного забезпечення тощо. Населення, у свою чергу, виступає основою формування людського потенціалу, визначає обсяги, структурні характеристики та динаміку його відтворення.

Основою людського потенціалу складає демографічний потенціал, який визначається кількісними показниками населення та їх динамікою [2, с.28]. У свою чергу, демографічний потенціал залежить від соціально-економічного потенціалу суспільства, але водночас безпосередньо впливає на нього.

Демографічні чинники надають кількісні та якісні характеристики людського потенціалу, визначають його фізичну, інтелектуальну й соціально-економічну складові загалом та за різними віковими групами. За допомогою кількісних чинників визначають демографічну ситуацію в країні та у регіонах. Поряд з цим вікова структура населення уможливує визначення економічного навантаження працездатної частини населення, впливає на його мобільність, рівень суспільної продуктивності праці, освітню та професійно-кваліфікаційну структуру тощо. Важливу роль також відіграють міграційні процеси.

Демографічний (демоекономічний) потенціал України, який розглядається «...як сумарний додатковий продукт (різниця між обсягами вироблених і спожитих матеріальних благ та платних послуг), що буде створений усіма сучасними жителями держави протягом усього їх життя...» за світовими цінами станом на 01.01.1996 р. вчені РВПС України НАН України оцінили у 5,3 трлн. дол. США (37,5% від загального обсягу національного багатства), а сукупна робоча сила (як добуток середньомісячної вартості робочої сили одного працівника на кількість трудоактивного населення в економіці України, яка складається із кількості зайнятих у суспільному виробництві та незайнятих трудовою діяльністю осіб, зареєстрованих у державній службі зайнятості як таких, що шукають роботу) – у 1,6 трлн. дол. США (11,4% від загального обсягу національного багатства) [3, с.160].

Дослідження показують, що сьогодні Україні загрожує реальна небезпека, катастрофічна і непоправна за наслідками, назва якій – демографічна криза. Найбільшими матеріальними збитками для будь-якої країни світу за будь-яких часів були і є людські втрати. Зменшення народжуваності, зниження рівня здоров'я нації, зниження рівня життя населення, зростання еміграції, збільшення смертності населення, його старіння тощо – все це безпосередньо впливає на кількісно-якісний, кваліфікаційно-освітній рівень робочої сили, яка зрештою забезпечує державний та індивідуально-людський добробут.

Вихідною базою для визначення кількісних характеристик людського потенціалу України є фактична чисельність населення.

У табл. 1 наведено дані, які характеризують наявну та постійну чисельність населення, його природний та міграційний рух протягом 2005–2017 рр.

Таблиця 1

Чисельність населення України, 2005–2017 рр. [4]

Рік	Наявне		Постійне		Природний приріст (тис. осіб) (–)	Міграційний приріст
	Абсолютн.	% до попереднього року	Абсолютн.	% до попереднього року		
2005	47280,8		47100,5		-355,9	+4,6
2006	46929,5	99,25	46749,2	99,25	-297,7	+14,2
2007	46646,0	99,4	46465,7	99,4	-290,2	+16,8
2008	46372,7	99,4	46192,3	99,4	-243,9	+14,9
2009	46143,7	99,5	45963,4	99,5	-194,2	+13,4
2010	45962,9	99,6	45782,6	99,6	-200,5	+16,1
2011	45778,5	99,6	45598,2	99,6	-162,0	+17,1
2012	45633,6	99,68	45453,3	99,68	-142,4	+61,8
2013	45553,0	99,8	45372,7	99,8	-158,7	+31,9
2014	45426,2	99,7	45245,9	99,7	-166,4	+22,6
2015*	42929,3	94,5	42759,7	94,5	-183,0	+14,2
2016*	42760,5	99,6	42590,9	99,6	-186,6	+10,6
2017*	42584,5	99,6	42414,9	99,6	–	–

*без населення Криму та АТО.

Але тут не враховується кількість людей, що проживають у Криму та мають українське громадянство. Неможливо врахувати і чисельність населення в окупованій

частині Донеччини та Луганщини. Багато мешканців виїхали з цих територій та розселилися по різних областях та країнах, отримавши довідку на проживання. Тому точно визначити чисельність населення України, орієнтуючись лише на інформацію статистичних органів, неможливо.

За даними служби статистики, сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується сталою тенденцією щодо зниження чисельності населення, що сформувалася в результаті перевищення чисельності померлих над чисельністю новонароджених. І хоча негативне сальдо природного приросту населення скорочується з 355,9 тис. осіб у 2005 р. до 186,6 тис. осіб у 2016 р., але скорочення демографічної бази формування людського потенціалу все ж залишається суттєвим для України.

Служба статистики країни станом на 01.01.2018 р. оцінює наявну чисельність населення у 42386,4 тис. осіб, а вже на 01.07.2018 – 42263,9 тис. осіб. Тобто, за останні півроку чисельність населення країни скоротилася ще на 0,4%. У табл. 2 наведено показники чисельності населення та його зміни за чотири місяці поточного року.

Таблиця 2

Чисельність населення України за 4 місяці 2018 р. [4]

Показники	Січень-квітень 2018 р.	Довідково: Січень-квітень 2017 р.
Чисельність наявного населення на 1.05.	42300723	42501767
Чисельність постійного населення на 1.05.	42131086	42332130
Загальний приріст, скорочення (-) населення	-85680	-82775
Природний приріст, скорочення (-) населення	-93592	-85387
Кількість живонароджених	110002	116907
Кількість померлих	203594	202294
Міграційний приріст, скорочення (-) насел.	7912	2612

Щодо прогнозу подальшого деморозвитку України, то він доволі невтішний. Різні методики оцінки прогнозу чисельності населення суттєво відрізняються між собою, що свідчить про об'єктивні труднощі здійснення подібного прогнозу в такій складній сфері, як розвиток населення [5, с.126–132].

Сучасний тип відтворення народонаселення, найреальнішою перспективою якого, принаймні для економічно розвинених країн, є нульовий приріст, з усією гостротою поставив проблему значного поліпшення якісних характеристик населення, спроможних забезпечити досягнення оптимального рівня відтворення та використання трудового потенціалу суспільства. Найбільшої ж гостроти ця проблема набула в Україні, яка невинувато довго затрималася на стадії перехідного періоду в розвитку економіки та яка фактично позбавлена перспективи нарощування кількісних параметрів розвитку народонаселення як найбільшого чинника формування трудового потенціалу [6, с.364].

Найважливішим чинником динаміки загальної чисельності населення України є його природний рух. За останні роки коефіцієнт смертності мало змінився. Проте різко знизився коефіцієнт народжуваності. У 2016 р. він склав 11,1%. За даними статистичної звітності у 2018 році на 100 померлих припадає тільки 55 народжених.

Несприятлива демографічна ситуація в Україні й, насамперед, різке зменшення народжуваності пов'язані із загостренням проблем функціонування сім'ї як осередку відтворення населення, зниженням її демографічного потенціалу. Зайнятість населення також неоднозначно впливає на народжуваність. Особливо треба наголосити на зайнятості жінок. Значне зменшення народжуваності та зростання смертності населення зумовлені погіршенням умов його життя. Зросла смертність серед чоловіків віком понад 40 років, а серед жінок – понад 50 років [4].

Специфіка демографічних процесів (зменшення народжуваності, зростання смертності, деформація статевовікової структури населення тощо) призвела до того, що

загальна чисельність найбільш продуктивної групи населення віком від 20 до 40 років постійно скорочується. Показник смертності у 2016 р. досяг 12,7 осіб на одну тисячу населення.

Основними причинами смертності в нашій країні є серцево-судинні захворювання (67,3% у 2016 р.) та злоякісні новоутворення (13,3%). Також зростає частка за хворобами систем кровообігу, протягом 25 останніх років вона збільшилася майже на 14%, а на даний час займає дві третини усіх причин смертності.

У табл. 3 наведено розподіл померлих за віковими групами та статтю у 2016 році.

Таблиця 3

Розподіл померлих за віковими групами та статтю у 2016 р. [4]

Вік (роки)	Обидві статті		Чоловіки		Жінки	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
До 14	4853	0,8	2782	57,3	2071	42,7
15 – 60	122995	20,7	88971	72,3	34024	27,7
60 – 69	102636	17,3	65051	63,4	37585	36,6
70 і ст.	364312	61,2	134757	37,0	229555	63,0
Усього померлих	594796	100	291561	49,0	303235	51,0

Із загальної чисельності померлих у працездатному віці жінки складають 27,7%, тоді як чоловіки – 72,3%, тобто, майже у три рази більше.

Передчасна смертність (до досягнення 65 років) в українському суспільстві притаманна здебільшого чоловікам у розквіті фізичних та інтелектуальних сил. За оцінками експертів, 40% шістнадцятирічних хлопчиків не мають шансів дожити до 60 років, у жінок цей показник дорівнює 8% [7, с.34–39]. Показники смертності чоловіків у працездатному віці майже у 4 рази вищі, ніж у жінок, а різниця між очікуваною тривалістю життя жінок та чоловіків досягає 11–13 років. Рівень смертності чоловіків у віці 25–64 роки в 4 рази перевищує смертність чоловіків європейських країн, що скорочує середню тривалість життя українських чоловіків на 15 років.

В табл. 4 наведено динаміку основних демографічних показників населення України за період 2012–2017 рр.

Отже, процес зменшення народжуваності глобальний і зумовлений багатьма причинами. Це, насамперед, зміни в соціальному статусі жінки, розширення сфери її поза сімейних інтересів, підвищення рівня освіти і зайнятості.

Переважно через низьку народжуваність Україна за 1993–2014 рр. втратила понад 6 млн. осіб [6, с.364].

Таблиця 4

Динаміка основних демографічних показників населення України, тис. осіб [4]

Показники	Роки						Відхилення 2017 р. / 2012 р.	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	+	%
Кількість народжених	520,70	503,66	465,89	411,80	397,04	458,17	-62,53	12,0
Кількість померлих	663,14	662,39	632,67	594,8	583,63	649,25	-13,9	2,0
Природний рух населення	-142,4	-158,7	-166,8	-183,0	-186,6	-110,4	-66,7	22,5
Сальдо міграції	61,88	31,91	22,59	14,2	7,62	5,7	-9,20	90,8

Зниження природного приросту населення спричиняє деформацію його вікової структури, призводить до старіння населення, яке збільшує демографічне навантаження на працездатних, що викликає певні труднощі у формуванні людських ресурсів і забезпеченні

господарства робочою силою. Висока частка осіб у віці, старшому за працездатний, скорочує обсяги трудового потенціалу держави. Внаслідок старіння населення затримується приплив молоді до складу робочої сили, що проявляється в застарілих знаннях, носіями яких є люди похилого віку. Отже, процес демографічного старіння висуває перед системою освіти нові вимоги: створення ефективної системи безперервної освіти протягом усього життя.

Якщо частка пенсіонерів серед населення зростає, то молодшого покоління – зменшується. У 2017 році частка населення віком 60 років та старіше складала 23% (50 років тому – 10,5%). За прогнозами спеціалістів, особи працездатного віку в 2019 р. становитимуть 53,3%; у 2024 р. – 52,9%; у 2029 р. – 53,0%.

Показник середньої очікуваної тривалості життя в Україні на 10 років нижчий від рівня розвинених європейських країн, що обумовлено високою передчасною смертністю. Так, у 2017 р. середнє очікування життя при народженні чоловіків складало 66,73 роки, а жінок – 76,46 роки. У 2011 р. рівень смертності в Україні був у 2,4 рази вищим від аналогічного в країнах Європейського Союзу, а від окремих захворювань – у десять разів.

Складовою розвитку населення і трудового потенціалу є міграція, причини і мотиви якої можуть бути різними. За сучасними статистичними даними можна лише в загальних рисах відтворити обсяги внутрішньодержавної міграції, оцінити її наслідки для економічного розвитку України.

Україна характеризується, по-перше, високим рівнем міграційної активності, по-друге, – змішаними потоками нелегальних мігрантів. Переважно нелегальний характер вітчизняної трудової міграції створює дисбаланс людського капіталу, посилює навантаження на систему соціального забезпечення населення. Визначення на рівні закону міграційних та еміграційних пріоритетів і, відповідно, квот дозволить надати цим процесам риси регламентованості, сприяти розвитку людського потенціалу [8, с.364].

Статистичні дані останніх років викликають занепокоєння, бо вони підтверджують втрату українською державою трудового потенціалу, що є дуже важливим для розвитку її економіки. В економічно розвинені країни мігрує найпотужніший, найякісніший (фізично й інтелектуально) трудовий потенціал нації. Більшість мігрантів – це економічно активне населення і населення молодих вікових груп, які мають середню спеціальну та вищу освіту. На жаль, у сучасній Україні відсутня цілісна концепція державної міграційної політики, яка була б спроможна мобільно та ефективно реагувати на зміни міграційної ситуації, вживати адекватних заходів щодо регулювання міграційних переміщень.

Для економіки країни велике значення має чисельність населення працездатного віку, економічно активного населення, тобто робочої сили, як фактора, який утворює ринок праці. Аналіз рівня трудового потенціалу України дає підстави стверджувати, що цей показник відображає потенційні можливості робочої сили, чим ближче значення рівня трудового потенціалу до 1, тим ефективніше використовуються людські ресурси в країні.

Розрахунки показали, що чисельність населення працездатного віку країни за період 2012–2017 рр. зменшилася на 2,1 млн. осіб, економічно активного населення – на 3,0 млн. осіб. Значно скоротилася і чисельність зайнятого населення віком 15–70 років – 3,2 млн. осіб (табл. 5).

Враховуючи темпи збільшення кількості літніх людей та зменшення громадян працездатного віку, це може призвести до посилення соціального та фінансового навантаження на останніх. В Україні останніми роками навантаження на працездатний за віком контингент повільно, але неухильно збільшувалося переважно за рахунок осіб, старших за працездатний вік. Так, у 2017 р. на 1000 осіб працездатного віку припадало майже 700 осіб непрацездатного віку, більшу частку із яких складають особи похилого віку. Зростання навантаження на працездатне населення може мати різні прояви: фінансові (збільшення податків); фізичні (збільшення робочого віку чи дня); моральні (перевтомлення та неможливість налагодження власного відпочинку через постійну роботу).

Несприятлива демографічна ситуація, яка проявляється у скороченні чисельності населення у працездатному віці, призводить до збільшення дефіциту пропозиції на ринку

праці, загостренню структурних диспропорцій та, як наслідок, стає серйозним негативним фактором, який стримує збільшення внеску людського потенціалу в створення суспільного розмаїття.

Таблиця 5

Динаміка чисельності населення України, млн. осіб [4]

Показники	Роки						Відхилення 2017 р. від 2012 р.		
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	+	-	%
Чисельність населення	45,6	45,5	45,4	42,9	42,7	42,5	-3,1		93,1
Чисельність населення працездатного віку	19,3	19,4	19,0	17,4	17,3	17,2	-2,1		86,0
Економічно активне населення	20,8	20,8	19,9	18,1	17,9	17,8	-3,0		83,2
Зайняте населення (15–70 р.)	19,3	19,3	18,1	16,4	16,3	16,1	-3,2		81,9

За нинішньої економічної ситуації в Україні рівень ефективності використання людського потенціалу зменшився, що виявилось у збільшенні чисельності незайнятих. Працевлаштування робочої сили стримується вкрай обмеженою потребою галузей господарства у працівниках. Сучасний рівень ефективності використання робочої сили важко визначити з повною достовірністю, оскільки є розбіжності в розрахунках існування прихованого безробіття та нерегламентованої зайнятості.

Отже, до найгостріших сучасних демографічних проблем України належать: висока смертність; низький рівень здоров'я і тривалості життя; депопуляція; старіння населення; прогнозоване подвоєння коефіцієнта демографічного навантаження; очікуваний дефіцит працездатного населення.

Висновки і перспективи подальших розробок. Наведене дослідження вказує на наявність потенційних ризиків втрат вітчизняного людського потенціалу, серед яких: скорочення чисельності населення, його старіння, деформація вікової структури зайнятих (дефіцит молоді й збільшення частки працівників старшого віку), значний обсяг міграції трудового потенціалу, особливо людей працездатного віку, молоді тощо.

Демографічні прогнози свідчать про те, що Україна і надалі зазнаватиме скорочення чисельності населення та його старіння, що потребує розробки довготривалої комплексної стратегії адаптації до функціонування в умовах нової демографічної реальності. Важливим завданням держави повинна стати активна демографічна політика. Для цього необхідно: стимулювати підвищення народжуваності; розробити сімейну політику, спрямовану на збільшення дітей у сім'ях шляхом розширення системи матеріального забезпечення вагітних жінок, а також багатодітних сімей; орієнтувати демографічну політику держави на охорону здоров'я громадян; знижувати рівень зайнятості жінок з метою переорієнтації частини з них на обслуговування сім'ї (за допомогою державної соціальної політики); проводити демографічні експертизи сучасних економічних перетворень.

Значні масштаби і можливі негативні наслідки зовнішньої міграції висококваліфікованих спеціалістів потребують керованості з боку держави та розробки системи заходів щодо регулювання зовнішньої міграції. До пріоритетних завдань національної та регіональної моделей управління міграційним рухом населення варто віднести регулювання: територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових міграцій; імміграційних процесів; еміграційних процесів; внутрішніх міграцій.

Збереження кваліфікаційного потенціалу держави необхідно розглядати як складову економічної безпеки держави.

Перспективи подальшого дослідження передбачають оцінку щільності зв'язку чинників формування людського потенціалу з його якісними характеристиками.

Література

1. Зуб М. Я. *Зарубіжний досвід оцінки сучасної парадигми підвищення людського потенціалу* // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка. Івано-Франківськ : Плай, 2009. Вип. 7. С. 98–103.
2. Антонюк В. П., Амоша О. І., Мельцер Л. Г. та ін. *Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку* : монографія. НАН України, Інститут економіки промисловості. Донецьк, 2011. 308 с.
3. Макарова О. В., Позняк О. В. *Методика вартісної оцінки демоекономічного потенціалу* // Зайнятість та ринок праці : Міжвід. наук. зб. К. : РВПС України НАН України, 1998. Вип. 6. С. 160–167.
4. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 30.08.2018).
5. Лібанова, Е. М., Макарова О. В., Позняк О. В., Шевчук П. Є., Шишкін В.С. *Демографічні перспективи України : 2000–2075 роки* // Зайнятість та ринок праці : Міжвід. наук. зб. К. : РВПС України НАН України, 1999. Вип. 11. С. 126–141.
6. Баб'як Г. П. *Демографічні чинники та їх вплив на відтворення трудового потенціалу України* // Соціально-трудові відносини : теорія та практика : зб. наук. праць. К. : КНЕУ, 2014. № 1 (7). С. 362–367.
7. *Смертність населення України у трудоактивному віці* : колективна монографія / Відп. ред. Е. М. Лібанова. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2007. 211 с.
8. Біль М. М., Рісна Р. Р. *Державна політика адаптації трудових мігрантів, що повернулись в Україну* // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-техн. праць. Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. Вип. 21 (8). С. 363–368.

References

1. Zub, M. Ya. (2009). *Foreign experience in modern paradigm assessing of human potential improving* [Zarubizhnyi dosvid otsinky suchasnoi paradyhmy pidvyschennia liudskoho potentsialu], Visnyk Prykarpatskoho universytetu, Serii: Ekonomika, Plai, Ivano-Frankivsk, Vyp. 7, s. 98–103 [in Ukrainian]
2. Antonyuk, V. P., Amosha, O. I., Meltser, L. G. and others (2011). *Human capital of Ukrainian regions in the context of innovation development: monograph* [Liudskiy kapital rehioniv Ukrainy v konteksti innovatsiynoho rozvytku: monohrafiia], NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky promyslovosti, Donetsk, 308 s. [in Ukrainian]
3. Makarova, O. V., Poznyak, O. V. (1998). *Method of demo economic potential valuation* [Metodyka vartisnoi otsinky demoekonomichnoho potentsialu], Zainiatist ta rynek pratsi, RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, Vyp. 6, s. 160–167 [in Ukrainian]
4. *State Statistics Service of Ukraine* : website [Offitsiynyi sait Derzhavnoi Sluzhby Statystyky Ukrainy], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
5. Libanova, E. M., Makarova, O. V., Poznyak, O. V., Shevchyk, P. Ye., Shyshkyn, V. S. (1999). *Demographic prospects of Ukraine: 2000–2075 years* [Demohrafichni perspektyvy Ukrainy: 2000–2075 roky], Zainiatist ta rynek pratsi, RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, Vyp. 11, s. 126–141 [in Ukrainian]
6. Babiak, G. P. (2014). *Demographic factors and their impact on Ukraine's labor potential reproduction* [Demohrafichni chynnyky ta yikh vplyv na vidtvorennia trudovoho potentsialu Ukrainy], Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka, KNEU, Kyiv, No. 1 (7), s. 362–367 [in Ukrainian]
7. *Population mortality of Ukraine in working age: monograph* (2007). Ed. by E. M. Libanova [Smertnist naselennia Ukrainy u trudoaktyvnomu vitsi: monohrafiia; za red. E. M. Libanovoi], Instytut demohrafiia ta sotsialnykh doslidzhen NANU, Kyiv, 211 s. [in Ukrainian]
8. Bil, M. M., Risna, R. R. (2011). *State policy of labor migrants adaptation, which returning to Ukraine* [Derzhavna polityka adaptatsii trudovykh mihrantiv, scho povernulys v Ukrainu], Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy, RVV NLTU Ukrainy, Lviv, Vyp. 21 (8), s. 363–368 [in Ukrainian]